

Игнатуша А. Н. Православная церковь и российская агрессия в Украине (1919–1920 гг.): Ч. 2. Противоречия взаимодействия церкви и политических режимов

Раскрыта противоречивость отношений православной церкви в Украине к белому движению. Подано мотивацію, сблизившую часть церкви с режимами А.И. Деникина и П.Н. Врангеля. Отмечено влияние политики большевиков на формирование позиций духовенства во время белогвардейской интервенции. Подчеркивается неоднородность церкви в поддержке российской националистической контрреволюции в Украине. Утверждается, что российские силы дестабилизировали ситуацию в православной церкви Украины. Белогвардейское присутствие вело к эскалации напряженности в церковной среде, стимулировало движение к автокефалии – полной независимости – церкви в Украине.

Ключевые слова: российская агрессия, белогвардейское движение, Украина, православная церковь, державность, национальная идея.

Ignatusha O. M. The Orthodox Church and the Russian aggression in Ukraine (1919–1920): Part 2. Contradictions in interaction between the church and political regimes

The contradictory in relations of the Orthodox Church in Ukraine to the White movement was revealed. The motivation, which brings together the part of the church with A.I. Denikin's and P.N. Wrangel's regimes, was presented. The influence of the Bolshevik's policy on the formation of the clergy positions during whiteguard intervention was specified. The variegated of the Church in support of the Russian nationalist counter-revolution in Ukraine was emphasized. It is alleged that Russian forces destabilized the situation in the Orthodox Church in Ukraine. The Whiteguard presence led to an escalation of tensions in the church environment, spurred towards autocephaly – full independence – Church in Ukraine.

Keywords: Russian aggression, White Guard movement, Ukraine, the Orthodox Church, the Sovereign, the national idea.

УДК 37.014.22.091(477)"192/193"

В. В. Козур

ІДЕОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ФЕНОМЕНУ ЛІКНЕПУ В УКРАЇНІ У 20–30-і рр. ХХ ст.

У статті розглянуто характер і особливості проведення суспільних перетворень більшовицького режиму в Україні в рамках боротьби з неписьменністю. Визначено основні причини використання лікнеп компанії, як одного з перших етапів політичного перевиховання громадськості. Досліджено основні форми та методи поширення більшовицької ідеології у виданнях товариства "Геть неписьменність". Розглянуто участь товариства у антирелігійній компанії. Проаналізовано зв'язок добровільних товариств з агітаційно-пропагандистськими відділами парткомів.

Ключові слова: ліквідація неписьменності, товариство "Геть неписьменність", радянська влада, ідеологія, пропаганда.

З приходом більшовиків до влади перед ними постала задача організувати і провести у життя суспільні зміни згідно з комуністичним вченням. Для того, щоб втілити у життя нову ідеологію її потрібно було поширити серед населення. На заваді цього завдання стояла масова неписьменність населення.

Сучасна українська історіографія нараховує ряд праць, присвячених різним аспектам діяльності громадських організацій у більшовицьких заходах щодо суспільних перетворень, таких науковців як М.А. Журба [1], С.М. Свистович [2], В.К. Молоткіна [3].

Метою статті є історичний аналіз використання радянською владою компанії з ліквідації неписьменності, як способу поширення більшовицької ідеології серед населення.

Проблема неписьменності дісталась більшовикам у спадок від Російської імперії. Так, згідно з переписом 1920 р. із тисячі чоловік населення тільки 317 були писемними [4, с. 81]. Станом на 1923 р. в Україні було 12 млн. неписьменних віком від 8 до 50 років, а працездатного населення у віці 18-35 років – 4,1 млн., що становило 64% усього працездатного населення України [5, с. 5]. Взагалі у документах першої половини 20-х років фігурують різні дані про кількість неписьменного населення у зв'язку з підходом до підрахунку цієї групи населення: різними віковими рамками, територіальними змінами, виокремленням різних соціальних груп. За переписом 1926 р. всього неписьменного населення в УСРР налічувалось 15 млн. 995,042 тис. осіб [4, с. 90].

Варто також звернути увагу, на те, яка група населення вважалась грамотною. У досліджуваній нами період як в Україні, так і в цілому по СРСР, людина яка вміла читати, вважалась досить освіченою, що на фоні загальної неписьменності дійсно було так. До того ж, потреба до читання у той час була значно вищою ніж до письма. Отже, основним критерієм грамотності в Україні на початку ліквідації неписьменності було вміння читати. Про це свідчать як документальні джерела, так і живі свідки [6, с. 39].

Радянським же керівництвом писемність населення розглядалась перш за все, як спосіб створення опори більшовицького режиму на місцях. За гаслами про "залучення якомога ширшої громадської маси до політичного життя та управління державою" [7, с. 193.] насправді було приховано головну ціль більшовицького режиму – зміну свідомості народу згідно з комуністичною ідеологією. Так В.І. Ленін на з'їзді

робітників народної освіти говорив "Ми по всій лінії просвітницької роботи не можемо стояти на старій точці аполітичності освіти, не можемо ставити освітню роботу поза зв'язку з політикою" [8, арк. 6]. Тобто, ліквідація неписьменності та малописьменності розглядалась владою як один з перших етапів політичного перевиховання громадськості. Інша теза вождя світового пролетаріату, яку прийняли до виконання, полягала у тому, що "неписьменна людина стоїть поза політикою...без цього ми не можемо робити політику", відкривала для влади можливість масового втягнення громадян в орбіту політики тоталітарними методами, які активно використовувались державою.

Тобто завдання полягало не стільки в тому, щоб навчити неписьменних читати і писати, скільки в тому, щоб навчити їх через грамотність правильно думати. "Грамота - шлях до комунізму! Руки, які звикли добре тримати книгу, зможуть краще тримати і гвинтівку на захист революції", [8, арк. 11] – говорилося в одній з агіток Головополітосвіту.

Стратегія радянської влади щодо суспільних перетворень в Україні мала ще одну специфіку – як у національному, так і в культурному питаннях вона була націлена на досягнення конкретних політичних цілей, а не на забезпечення вільного національно-культурного розвитку. Відзначаючи "значні" успіхи у "боротьбі" з буржуазною ідеологією VII Всеукраїнська партконференція 10 квітня 1923 р. зазначила, що "ідейний фронт буде для партії ще на довгий період найважливішою командною висотою" [9, арк. 74]. Звідси теоретичним підґрунтям більшовицької культурної політики стала тотальна ідеологізація культури. Як наслідок систематичних репресій до середини 1925 р. на всій території України не залишилося жодної антикомуністичної громадської організації. Залишилися лише ті, у культурно-освітній діяльності яких була зацікавлена держава, але й вони піддавалися ідеологічній обробці. Компартія взялася налагоджувати зв'язки добровільних товариств з агітаційно-пропагандистськими відділами парткомів та направила відповідні директиви щодо ідейного спрямування своєї діяльності. Постановкою оргбюро ЦК РКП(б) про роботу масових організацій в Україні у 1925 р. визначалось коло основних масових організацій, які мали здійснювати агітаційну діяльність: "Культзмичка", "Друзі дітей", "Геть неписьменність" [10, арк. 59]. Такі умови визначали подальшу динаміку діяльності добровільних товариств. Комуністичним фракціям товариств наказали, щоб під час проведення агітаційно-пропагандистської роботи замість дорогої та малодоступної за змістом літератури, використовували масову, дешеву та доступну літературу, яка б утверджувала у свідомості народу, особливо селян, класові, інтернаціоналістські засади [11, с. 19]. Тому не зважаючи на важкий час як для країни так і для більшовиків питанню ліквідації неписьменності приділялась посилена увага.

Вплив на діяльність товариства "Геть неписьменність" (надалі ТГН) йшов через різні інстанції, особливо через Головополітосвіту. Ця організація була утворена як орган державної пропаганди комунізму, що підпорядковувався прямому ідеологічному керівництву ЦК КП(б)У. Вона для здійснення своїх завдань організувала єдину щодо управління, організаційної побудови і взаємовідносин складових її частин та методів роботи сітку установ для суспільно-політичної і загальнокультурної освіти та виховання дорослого населення. Усі громадські організації України, що хоча б частково виконували завдання політичної освіти, повинні були погоджувати з партією свої плани. За допомогою державного апарату радянська влада добивалася керованості стихією мас, щоб не дати змоги відбутися хаосу або перевороту зі зміною устрою. Одним з інструментів такої керованості в цей період стали численні культурно-освітні установи. По суті названі установи не були громадськими організаціями, хоча в статутах і декларувалася виборність активу, а пізніше було введено систему індивідуального членства. Громадськими вважала їх сама влада після зняття з державного забезпечення у зв'язку з голодом 1921-1923 рр., а також у випадках, коли комуністична партія не могла контролювати культурно-освітні установи через відсутність у селах партійних осередків. Саме на них уряд спрямував масову комуністичну пропаганду, агітацію антирелігійну та з природничо-наукових знань.

Практична діяльність товариства "Геть неписьменність" вимагала роз'яснення значення неписьменності і необхідності ліквідації неписьменності як великого громадського нещастя. Від самого початку існування ТГН в агітаційній продукції, що мала залучати громадян до вступу в товариство використовувались тези вождя пролетаріату: "Писемний прочитай неписьменному. Царі говорили: "Неграмотним народом управлять легше". А ми кажемо: "Кожна кухарка повинна вміти управляти державою" (Ленін)" [10, арк. 25.]; "Трудящі прагнуть знання, бо воно їм для перемоги потрібне" (Ленін)" [10, арк. 26.]; "Сором коли до 10 роковин жовтня не всі зможемо прочитати його гасла. Часу до 10 річниці вже не багато" [10, арк. 27.].

Важлива роль в агітаційно-пропагандистській кампанії з ліквідації неписьменності покладалася на друковані видання товариства, зокрема на журнал "Геть неписьменність" та газету "Геть неписьменність". Було зроблено спробу наблизити їх якомога ближче до читача. Для цього встановлювалася символічна передплатна ціна, а в роздрібній торгівлі газета взагалі розходила по ціні 2 коп. за примірник. Від громадських організацій та державних установ, що відповідали за боротьбу з неписьменністю, вимагалось регулярно віднаходити кошти для передплати періодики та літератури відповідного профілю [11, с. 211]. Такі умови визначали подальшу динаміку діяльності добровільних товариств. Комуністичним фракціям товариств наказали, щоб під час проведення агітаційно-пропагандистської роботи замість дорогої та малодоступної за змістом літератури, використовували масову, дешеву та доступну літературу, яка б утверджувала у свідомості народу, особливо селян, класові, інтернаціоналістські засади [9, арк. 74].

В журналах і газетах які видавались і поширювались ТГН більшовицьких тез було значно більше, ними була насичена кожна сторінка. Так у журналі "Геть неписьменність" ліквідацію цього явища відкрито

називали “перепону на шляху до комунізму” та стверджували – “Знищимо цю перепону – прискоримо перемогу комунізму” [12, с. 7]; “Освіта – зброя політичної боротьби робітництва й селянства” [12, с. 10].

Особлива увага у цих виданнях приділялась компартійній верхівці. Малоосвіченим учням, які тільки вчилися читати, з номеру в номер давали “правильну” інформацію про аспекти життя і діяльності керівників держави. Так, наприклад пояснювалось, що у “Російському Центральному Виконавчому комітеті сидить за голову селянин-робітник Калінін, а в Українському – робітник Петровський, люди вибрані селянами й робітниками” [12, с. 24]. Особлива увага була приділена Леніну, цитати якого були у більшості статей, незважаючи на їхню тематику. Смерті Леніна взагалі присвятили цілий номер журналу “Геть неписьменність”. У ньому читачам пояснювали, “Чому нам дорогий Ленін” [13, С.5], що “Ленін – керівник Жовтневої революції”, та навіть “Ленін – Вождь всього людства” [13, с. 7]. Також у номері наводилась детальна біографія “батька” народів, описувалось “як жив Ленін”, тощо. Остання сторінка номеру присвяченого Леніну, містила методичні поради для вчителів лікнепу. В них зокрема радили: “На пророблення його (матеріалу номера. – авт.) треба виділити досить уваги і часу. Треба провести працю у школах так, аби було пророблено з учнями багато письмених та усних, колективних та індивідуальних творів учнів, присвячених пам’яті Леніна (Переживання, спогади учнів в дні жалоби)”. Також, рекомендували при кожному губернському та окружному кабінеті ліквідатора утворити куточки імені Леніна, там же вмістити всі лозунги і тези Леніна про ліквідацію неписьменності [13, с. 30]. Ця тенденція у літературі, яку видавало ТГН, залишалася протягом всіх років його існування. Іноді траплялись вельми цікаві форми пропаганди. Так, наприклад в газеті “Геть неписьменність” була опублікована детальна інструкція, “як намалювати Леніна самостійно” [14, с. 8].

Захопивши владу в свої руки, більшовики оголосили про початок побудови нового суспільства, принципово відмінного від попередніх. Важливою складовою частиною, яка акумулювала в собі усе духовне життя цього суспільства, мала стати нова комуністична культура. Принципова відмінність цієї культури від інших полягала у тому, що вона базувалася на матеріалістичній марксистській філософії і рішуче відкидала право будь-яких релігій впливати на культурний розвиток народу. Більше того, вони оголошувалися “мотлохом історії”. Войовнича атеїстичність була провідною рисою комуністичної культури, першим головним її завданням стало формування серед широких народних мас матеріалістичного світобачення, що сприяло “комуністичному переродженню суспільства”. З іншого боку пролетарська культура покликана була виконувати велике і відповідальне завдання із залучення широких народних мас до соціалістичного будівництва.

Влада, розгорнувши роботу з ліквідації неписьменності і малописьменності, поклала початок “вихованню мас”, подоланню “старих звичок”, всього, що залишилось у спадщину від поваленого ладу [15, арк. 11, арк. 16]. Отже, найпершим завданням культурних перетворень було формування у суспільній свідомості певних стереотипів, які робили б поведінку населення прогнозованою. При цьому культивувався утилітарний підхід до культурних надбань. Інтерес до них нової радянської номенклатури виявлявся як до засобу зміцнення радянського ладу, а громадські організації і культосвітні установи були покликані об’єднати усі наявні культурні сили. Потрібно було виробити нові форми, прийоми і методи агітації та пропаганди. Більшовики вважали, що українська культура є дрібнобуржуазною, тому потребувала ідеологічного перекоування [9, арк. 11].

Важливе місце у лікнепівській роботі займала популяризація і впровадження у життя селян нового побуту, зокрема нових революційних, виробничих і побутових свят. Відзначення “по-новому” таких подій як народження дітей, одруження (“червоні весілля”), організація громадських поховань.

Громадський сектор більшовицькою владою був втягнутий у широкомасштабну боротьбу з релігійними віруваннями, які як відомо розглядалися “опіумом для народу”. “Тільки здійснення планомірності і свідомості в усій суспільно-господарській діяльності мас, – говорилося в програмі діяльності більшовиків – поведе за собою повне відмирання релігійних забобонів” [16, с. 57]. ТГН також було залучене до випуску антирелігійної літератури, у якій “вкривалася контрреволюційна роль релігії і церкви”,

На сторінках періодики товариства “Геть неписьменність” постійно велась антирелігійна боротьба. Так у статті “Павуки і мухи” стверджувалось, що “Перемога пролетарської революції...здобула право розумних людей не вірити нічому” Це підкріплювалось тезою, що “віра в бога тільки затемнює розуміння робітниками та селянами своїх інтересів” [17, с. 3]. Учням лікнепу роз’яснювали, “Що таке релігія”, знову ж таки цитуючи тези Леніна, “є однією форм духовного пригнічення народних мас” [17, с. 5]. Також, на сторінках видання методично висміювали й переслідували священнослужителів, чіпляючи на них ярлик “служителів буржуазії” [17, с. 9].

Антирелігійна пропаганда розглядалась складовою комуністичного виховання. Антирелігійна тематика вкраплювалася в ході гурткової роботи на природничі та сільськогосподарську теми в сільбудах і хатах-читальнях. В містах, де культурний і політичний рівень громади був вищим, відкрито дискутувалися (критикувалися) канони релігії, подавалися з позицій класових. Більшовицьке керівництво, розуміючи тонкість і делікатність релігійного питання, намагалися діяти “гнуцко”. Водночас, не вистачало атеїстично освічених кадрів пропагандистів, матеріальних умов, наочних посібників, на основі чого можна було переконливо проводити роботу. Для цього керівникам гуртків і вчителям лікнепу були розроблені методичні поради, як правильно вести антирелігійну пропаганду у школах лікнеп писемності [17, с. 30]. В них радили проводити таку роботу у формі організації вечорів або ранків, з акцентом на тому, що необхідно “бути письменим щоб позбутись релігійного дурману”. Пророблення питань антирелігійної пропаганди у школах лікнеписемності пропонували провадити звичайними методами лікнепу, але підходити до цього питання у

двох варіантах, окремо для письменних з одного боку і малописьменних з другого. У рекомендаціях були вже підібрані теми з фразами на кшталт “Поппи-дармоїди живуть з брехні”, “Боротьба з релігією є форма класової боротьби”. Опрацювання ж цих тем і фраз у загальному курсі лік пункту мало бути таким же старанним, як і робота з букварем. Ці тези ліквідатори неписьменності мали використовувати не тільки з метою антирелігійної пропаганди, але й з метою ліквідації технічної неписьменності [17, с. 30].

З 1926 р. відбулося посилення антирелігійної пропаганди. Це пояснювалося тим, що “релігійна агітація вийшла за межі обслуговування релігійних потреб віруючих, а особливо контрреволюційна діяльність духівництва потребувала мобілізувати увагу всієї громадськості на боротьбу проти релігії, проти контрреволюційної частини духівництва і, насамперед, усунути його вплив на маси” [18, арк. 45]. Відповідно робились спроби переглянути зміст антирелігійної роботи. 27-29 квітня 1926р. антирелігійна нарада при Агітпропі ЦК ВКП(б) ухвалила постанову, у якій було засуджено спрощенство в атеїстичній роботі, підкреслено, що вона надалі має розглядатися не лише як політична боротьба проти духівництва, а й як ідейна боротьба з релігійною ідеологією [19, арк. 12].

Такого роду наступ на релігію випливало передусім з тактичної мети сталінського керівництва – підкорення селянства та створення радянської людини – слухняного “гвинтика”. Релігія, що орієнтувалась на конкретну людину, її духовні основи, мораль не вписувалась в нову модель духовності.

Культові установи вели й практичну боротьбу проти релігії: організували громадян на масовий вихід з релігійних громад, збирали підписи за закриття молитовних будинків, зняття дзвонів тощо. Перед закриттям церков громадські організації проводили підготовчу роботу: виявляли чи “визрів” для цього ґрунт, конкретно намічали, для яких цілей буде використано приміщення, передбачали можливе невдоволення служителів культу [17, с. 136].

Практична діяльність товариства “Геть неписьменність” вимагала роз’яснення значення неписьменності і необхідності ліквідації неписьменності як великого громадського нещастя. Для цього також видавалася спеціальна популярна література, доступна для сприйняття малоосвіченою особою. У 1926 р. була опублікована і поширена по лікнепівській мережі книжка П.Отави “Як дід Хома навчився письма”, де розповідається про пересічного українського селянина, який власними зусиллями переосмислює зміни, що проходили на селі у зв’язку з поширенням лікнепу, його власні морально-психологічні переживання. Далі йшлося про головного героя як уже письменну людину, яка без освіти не бачить себе в житті, постійно прагне до самовдосконалення та по-іншому, по-особливому (радянському) сприймає навколишній світ. Для режиму у цьому контексті було важливо, що це нове сприйняття передбачало відсутність нарікань на владу, захоплення її політикою внаслідок ознайомлення із декларованою метою останньої [11, с. 18]. Книга стала свого роду посібником для агітації за лікнеп, активно використовувалась у політичній пропаганді.

Для поширення і методичної роботи з населенням було створено мережу політосвітніх установ. Організаційним центром культурно-освітньої роботи для села стають “селянські будинки”, які були міжвідомчою адміністративно-організаційною системою. Вони займали певне місце в цілій системі органів радянської влади, відігравали роль великого культурного чинника, вважались широкою, масовою, самодіяльною організацією, що покликана виховувати народні маси в комуністичному дусі. У містах організаційним центром політико-освітньої роботи стають клуби. Як клуби в містах, так і сільбуду в селах включали ряд політико-освітніх закладів: бібліотеки, екскурсійні та виставочні пункти, музеї, курси, школи ліквідації неписьменності, театри, осередки організацій добровільних товариств: “Геть неписьменність”, “Друзі дітей”, “Авіахім”, “Культзмичка”, “Друзі радіо”, “Друзів радянської кінематографії”, “Спілка безвірників”.

Для координації роботи цих осередків культури у 1928 році при ВУЦВК була створена рада громадських організацій. Керівництво добровільними товариствами покладено на секретаріат ВУЦВК, а також на наркомати і відділи місцевих рад. Ці установи займали особливе місце в системі громадських організацій, наділялися більш високим правовим статусом, користувалися підтримкою з боку держави. Зазначені громадські організації “несли на собі” основний тягар по формуванню так званої “нової соціалістичної свідомості” широких верств населення.

Таким чином більшовики створили цілісну систему ідеологічного контролю за всіма верствами і віковими групами населення. Вони сприяли роботі лише тих організацій, які йшли у фарватері “генеральної лінії” компартії.

Основними напрямками діяльності громадських організацій у численних культурно-освітніх установах, що підтримувалися державою і більшовицькою партією були такі: ліквідація неписьменності, антирелігійна, виробнича і сільськогосподарська пропаганда, поширення елементарних хімічних і агрономічних знань, основ “політграмоти”, художньо-масова робота, робота з жінками і “шефство міста над селом”. При цьому методи і форми культурно-освітньої роботи в містах відрізнялися від методів і форм роботи в селах.

Таким чином практична діяльність організації різних типів була зорієнтована на формування громадської думки навколо соціально-політичних заходів влади й мобілізації населення на виконання державних завдань. Участь у соціалістичному експерименті стала умовою існування будь-якої організації. Вся галузь лікнепівської роботи перетворювалась в арену загостреного політичного двобою у створенні опори більшовицького режиму на місцях та поширенні у суспільній свідомості певних стереотипів.

Джерела та література

1. Журба М.А. Етнонаціональні та міжнародні аспекти діяльності громадських об’єднань українського села (20–30 рр. ХХ ст.). – К., 2002.
2. Свистович С.М. Громадські об’єднання України в політиці більшовицького режиму 20-30-х років ХХ століття. – Донецьк, 2007.

3. Молоткіна В. К. Культурно-освітня діяльність громадських організацій України в умовах НЕПУ (1921-1929 рр.). – Київ, 2005.
4. Авдієнко М.О. Письменність людності України. – Харків, 1930.
5. Відозва ВУЦВК до всіх губвиконкомів професійних та громадських організацій України // Порадник ліквідатора неписьменності та мало письменності. Під ред. Ц.М.Підгірєнської та А.С.Лібермана. – Харків, 1924.
6. Ленин В.И. Речь на Всероссийском совещании политпросветов губернских и уездных отделов народного образования 3 ноября 1920 г. // ПСС. 41. – М., 1969.
7. Долой неграмотность!!! Все на борьбу с темнотой! Сборник инсценировок, пьес и статей по ликвидации неграмотности с руководящими указаниями. – М., 1924.
8. Центральний державний архів вищих органів влади (ЦДАВО) України. – ф.387. – оп.1. – спр.237.
9. ЦДАВО України. – ф.387. – Оп.1. – Спр.12.
10. ЦДАВО України. – ф.387. – Оп.1. – Спр.1.
11. Мандрик Я. Культура українського села в період сталінізму 1920-1938 рр. – Івано-Франківськ, 1998.
12. "Геть неписьменність", 1924, №1.
13. "Геть неписьменність", 1924, №2.
14. "Геть неписьменність", 1926, ч. 38.
15. ЦДАВО України. – ф.387. – оп.1. – спр.302.
16. Культурницькі об'єднання українського села в контексті міжреспубліканських зв'язків радянської громадськості (20-30-ті рр. XX ст.) / М.А. Журба // Культура народів Причорномор'я. – 2004. – № 56, Т. 2.
17. Геть неписьменність" Харків, 1924, №4
18. ЦДАГО. – ф.1. – оп.20. – спр.2574. – арк.45.
19. ЦДАГО. – ф.1. – оп.20. – спр.3081. – арк.12.

Козырь В. В. Идеологический аспект феномена ликбеза в Украине в 20–30-е гг. XX в.

В статье рассмотрены характер и особенности проведения общественных преобразований большевистского режима в Украине в рамках борьбы с неграмотностью. Определены основные причины использования ликбез кампании, как одного из первых этапов политического перевоспитания общественности. Исследованы основные формы и методы распространения большевистской идеологии в изданиях общества "Долой неграмотность". Рассмотрено участие общества в антирелигиозной кампании. Проанализирована связь добровольных обществ с агитационно-пропагандистскими отделами парткомов.

Ключевые слова: ликвидация неграмотности, общество "Долой неграмотность", советская власть, идеология, пропаганда.

Kozyr V. V. The ideological aspects of the phenomenon of campaign against illiteracy in Ukraine in 20-30th years of the 20th century.

The article discusses the nature and characteristics of social transformation of the Bolshevik regime in Ukraine within fight against illiteracy. The main reasons for educational program development are determined as one of the first stages of political re-education of society. The research includes basic forms and methods of distribution of Bolshevik ideology in public editions "Het' nepys'mennist". Public participation is considered in anti-religious campaign. The relation of voluntary societies with propaganda departments of Party committees is examined.

Keywords: liquidation of illiteracy, society "Down with Illiteracy", Soviet power, ideology, propaganda.

УДК 94(477.6)"1920-1930"

Р. Г. Мотричук

ДІЯЛЬНІСТЬ КОМІТЕТІВ НЕЗАМОЖНИХ СЕЛЯН В СЕРЕДОВИЩІ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН УКРАЇНИ В 1920–30–ті рр.

У статті на основі аналізу архівного матеріалу, періодичних видань та монографічних досліджень розглянуто діяльність класових більшовицьких спілок в середовищі національних меншин Української СРР в 1920-30-ті роки, визначено їх стосунки з представниками різних національних груп, а також відображено їх участь в більшовизації національного села. Окремо розглядається ставлення представників різних національних груп до комнезамів та їх участі в продрозкладці, боротьбі з заможним селянством та колективізації національного села.

Ключові слова: комнезами, національні меншини, радянська, колективізація.

Політична система демократичної, правової, соціально-орієнтованої держави не може повнокровно функціонувати без широкої мережі громадських об'єднань, через які виражаються і реалізуються інтереси різних соціальних, професійних вікових груп населення країни. Останнім часом в незалежній Україні даний вид громадської активності населення поступово занепадає. Це спонукає істориків, правників, політологів звернутися до вивчення вітчизняного і іноземного досвіду існування національних громадських об'єднань у різні історичні періоди. Особливо актуальним у нас час є вивчення історії системи громадських організацій, добровільних товариств та класових спілок періоду становлення більшовицького тоталітарного режиму в Україні в 1920 – на початку 1930-х рр.

Питання історії комнезамів серед національних меншин у радянський період займалися С.М. Свистович [1], Л.Д. Якубова [2]. Серед сучасних українських істориків деякі питання історії класових спілок